

Dolina Baruna pod Makalujem (8465 m)

*Odmaknjena, a ena (naj)lepših na planetu,
pred pol stoletja in danes (I. del)*

IZVLEČEK

Članek obravnava vtise in doživetja pisca, ki je bil leta 1972 kot raziskovalec-geomorfolog član 4. Jugoslovanske alpinistične himalajske odprave na Makalu. Podatkov o spremembah v gospodarstvu ni veliko, več jih je v življenjskem standardu prebivalcev in modernizaciji prometnih povezav. Ceste in sodobni mostovi počasi, a vztrajno prodirajo na podeželje, medtem ko je dostop v Dolino Baruna, še vedno mogoč le po tradicionalnih stezah. Nekdanjim odpravam so se na istih poteh pridružili vse številnejši romarji in pohodniki na trekingih.

Ključne besede: Nepal, Dolina Aruna, Dolina Baruna, dostopne razmere, geomorfologija, budizem, romanja

ABSTRACT

The Baruna Valley below Makalu (8465 m), remote yet one of the (most) beautiful on the planet, half a century ago and today (Part I)

The article reflects the impressions and experiences of the writer, who in 1972 participated as a geomorphologist in the 4th Yugoslav Alpinist Himalayan Expedition to Makalu. There is little data on changes in the economy, but more on the living standards of the population and the modernization of transport connections. Roads and modern bridges are slowly but steadily reaching rural areas, while access to the Barun Valley is still only possible via traditional trails. Former expedition routes are now also used by an increasing number of pilgrims and trekking hikers.

Keywords: Nepal, Arun Valley, Barun Valley, access conditions, geomorphology, buddhism, pilgrimages

Enkrat v Himalaji ... ni nobenkrat! Ali res? Pisec tega sestavka je bil tam samo enkrat, zato pa takrat z vsemi aktiviranimi čuti v glavi, ki so komaj zmogli dojemati in sprejemati zgoščeno dogajanje. V okviru in sestavu 4. jugoslovanske alpinistične himalajske odprave (JAHO) na Makalu jeseni leta 1972 smo bili zdoma tri mesece, točneje od druge polovice avgusta do vrnitve v Ljubljano 18. novembra. Neprimerljivo z današnjimi, mnogo krajšimi odpravami!

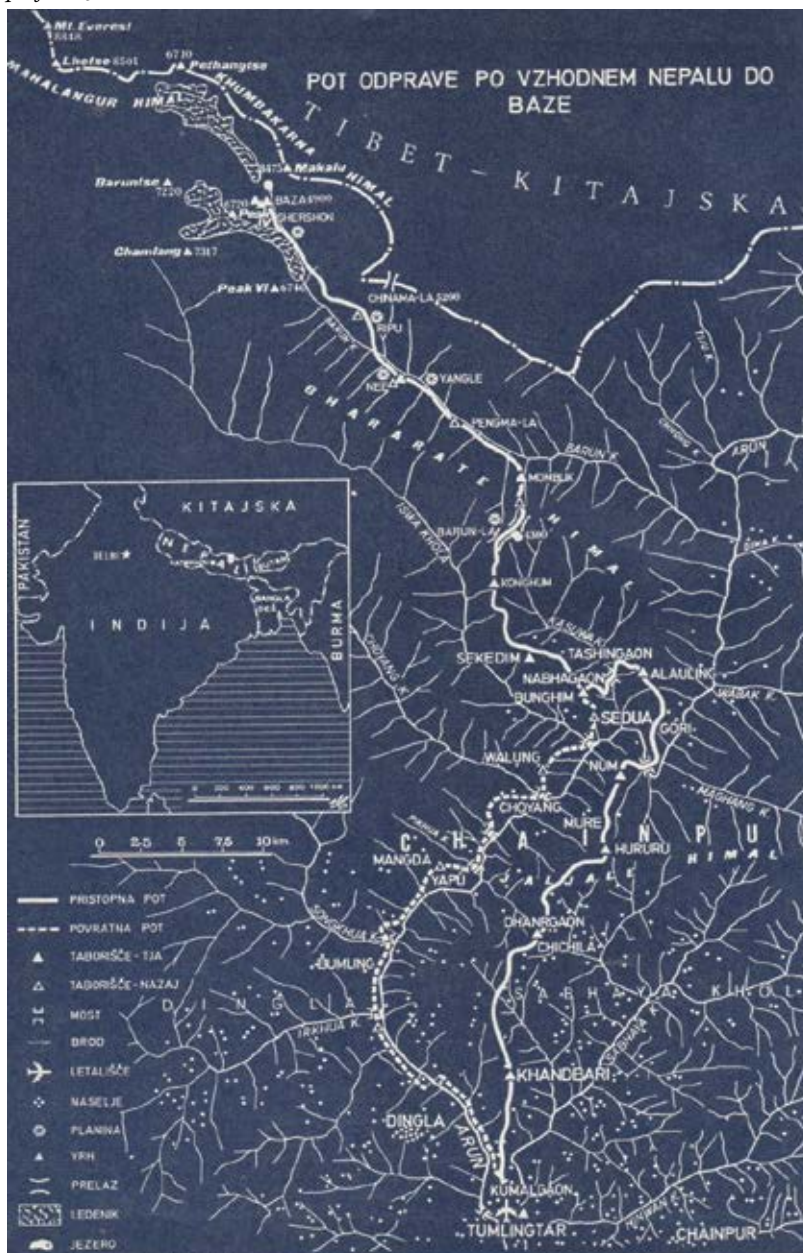
Sika 1: Zemljevid dela vzhodnega Nepala ob srednjem toku reke Arun, z vrisano potjo 4. JAHO na Makalu leta 1972 (vir: Kunaver 1974).

Avtor besedila:

JURIJ KUNAVER, doktor geografskih
znanosti, zaslužni profesor
Filozofske fakultete Univerze
v Ljubljani, upokojenec
Hubadova ulica 16, 1113 Ljubljana
E-pošta: jurij.kunaver@siol.net

COBISS 1.04 strokovni članek

Slika 2: Odhod odprave s Tumlingtarskega letališča (foto: Jurij Kunaver).

Po nekajdnevem turističnem ogledovanju nepalske prestolnice Katmandu nas je prvi del odprave manjše potniško letalo Twinotter de Havilland v tri četrt ure pripeljalo do letališča Tumlingtar v vzhodnem Nepal. Prav takrat so ga zaradi čedalje večjega prometa usposobili na veliki terasi na levem bregu mogočne himalajske reke Arun. Odhod na enajstdnevni pohod

do skoraj 5000 m visokega baznega tabora pod Makalujem, z 8465 metri petim najvišjim himalajskim vrhom, je sledil po nekaj dneh zbiranja razmeroma precej številčne odprave.

Za pisca se je tako začelo kopičenje ogromne količine novih spoznanj, zapisanih v dnevnikih, na številnih fotografijah, skupaj z več deset kilogrami

kamninskih vzorcev in geomorfološko karto Doline Baruna (angleško *Barun Valley*). Ko smo se čez dobra dva meseca vračali na isto letališče, se je vsemu pridružila še bogata bera etnoloških predmetov (lesene stružene posode za vodo, budistične molitvice na lesu, tkanini in papirju, kosi oblačil), namenjena Slovenskemu etnografskemu muzeju.

Nepozabna so bila srečanja z domačini, že takoj na tumlingtarskem letališču, ko se je prijazen krojač ponudil, da mi iz finega bombažnega blaga, ki sem ga med presenetljivo mnogimi razstavljenimi vrstami lahko izbral sam, sešije rjuho za prijetnejši občutek v najlonski spalni vreči. Toliko različnih enobarvnih bombažnih blagov nisem videl ne prej ne pozneje, in to sredi najbolj siromašnega nepalskega podeželja. Vpliv sosednje Indije – najbrž! Krojač je izviral iz nekaj višje stoječe nevarske, četrijevske ali brahmanske kastne skupine.

Slika 3: Most čez Arun pod Numom leta 1972 (levo) in danes (desno) (foto: Jurij Kunaver in Tomaž Goslar).

V Nepalju sta me še posebej presenela bogata budistična kultura in ornamentika, ne le v Katmanduju, tudi med potjo odprave. Predvsem pa narava ter človek, ki se ji je prilagodil, kot na primer pri gradnji podeželskih hiš, ki so pogosto zgrajene iz lesenega ogrodja, zunanje in notranje stene pa iz gostega prepleta bambusnih trakov. Zagotovo zelo primerno za kraje z vse leto visokimi subtropskimi temperaturami. V naseljenih krajih naravo doživljam zlasti skozi podnebje, z vsakodnevno temperaturo ozračja, ki se spreminja skladno z nadmorsko višino.

Namesto, da bi se na naši poti ves čas dvigali, je bilo eno redkih neprijetnih doživetij spust za 800 m iz Numa do bregov Aruna in mosta čezenj, ki je na nadmorski višini 620 m. V nekaj urah smo se iz znosnega subtropskega znašli v neprijetnem, vročem tropskem podnebju, čakal pa nas je še zahteven prehod čez divjo himalajsko reko. Tovor je šel čez po neke vrste žičnici, ljudje pa smo posamično prečili reko po mostu, sestavljenem iz treh, s prečnimi jeklenicami v obliki trikotnika, medsebojno povezanih in kot pajčevina tankih jeklenic, ter slabo pritrjenih okroglastih tramičev, ki so bili edina opora stopalom. Zame je bila to ena največjih preizkušenj na vsej poti. Na stranske jeklenice si se opiral z rokami, oprtan z nahrbtnikom, kar ni bilo ravno enostavno, kajti nekateri tramiči so grozili, da padejo v reko. Najhujši pa je bil znan občutek, da se most nagiba v nasprotno stran od toka reke. To ni bila reka, kot smo je navajeni, ampak mogočen in divji ledeniški veletok!

Udeležba na odpravi pred petdesetimi leti

Z udeležbo na tej odpravi se mi je izpolnila mladostna želja pobleže spoznati eno od tujih gorstev. Z bratom Alešem sva že leta 1956 načrtovala vzpon na turški Ararat, kar pa so onemogočile takratne politične razmere. Dolina Baruna pod Makalujem je bila mnogo več kot enakovredno nadomestilo. To je bila ljubezen na prvi pogled! Ljubezen, geografska, ki še vedno traja in navdihuje. Še vedno razmišljam, se čudim usodi in sem ji hvaležen, da me je pripeljala med najlepše in najvišje gore sveta, na območje skoraj v celoti ohranjenega gorskega ekosistema v okviru nepalskega narodnega parka Makalu Barun. Parka takrat še ni bilo, niti ekosistemskih himalajskih študij Altona C. Byersa niti dandanes tako vsakdanjih trekingov.

Ko smo prečkali Arun, še nisem vedel, da hodimo po dnu najbolj globoke doline na svetu (Cronin 1979). In da

sem tam lahko celo raziskoval! Temu je morda nehoti botrovalo dejstvo, da sem že kot študent za seminar pri profesorju Antonu Meliku pripravil poročilo o prvih angleških odpravah na Mt. Everest (1921–1938) in njihovem geografskem pomenu. S prevodi v *The Geographical Journal* objavljenih člankih sem se pošteno namučil, še bolj pa z geografskim vrednotenjem.

Morda se čudite mojemu navdušenju in evforiji nad doživljaji pred pol stoletja, češ saj taka potovanja niso nič posebnega. Da, morda danes, a ne v preteklosti. Zdaj poskušam dopovedati, kako pomembno se je zavedati učinka časa, sprememb, ki jih ta neusmiljeno prinaša, a se jih komajda zavedamo. To je tudi eden od temeljnih motivov in namenov tega prispevka.

Tudi Nepal ni izjema, le da so tu zaradi nekdanjega siromašnega podeželja spremembe morda še vidnejše. Nekoč

Slika 4: Lesene stružene posode za transport in shranjevanje vode (foto: Jurij Kunaver).

je morala imeti vsaka odprava dovoljenje in spremljevalca v obliki zveznega oficirja. Kajpak, tudi potovanja v Nepal si ni mogel privoščiti vsak, ki si je to želel. Zato smo si med drugim zadali nalogo, da opozorimo na napredek na eni strani in na njegove pasti na drugi. Po petdesetih in več letih je za kaj takega obilo primerov, le da to ni dano vsakemu. Takrat so bile informacije le v tiskani obliki, zdaj pa se vsakokrat, ko odpreš računalnik, na ekranu vsipajo nove in nove. Na primer o mostu čez Arun pod Numom ali o gradnji cest in hidrocentral v njegovi dolini. Prav slednje bi se izmuznilo, če me ne bi mučila vprašanja o pomenu mejnega prehoda med Nepalom in Tibetom oziroma Kitajsko, z zvenečim imenom Kimathanka.

Po vrnitvi odprave smo objavili kar nekaj člankov, tako v Geografskem obzorniku kot v Pionirju, še posebej pa v za tisti čas bogato ilustrirani knjigi Makalu. Bralcu ponujamo, da primerja tedanje, bolj osnovne in pregledne, ter sedanje, popolnejše naravoslovne opise. Eno se dopolnjuje z drugim (Kunaver Aleš 1974; Kunaver Jurij 1974a, 1974b, 1975, 1976). Še mnogo več pa se najde v monografiji Dolina Baruna pod Makalujem: znanstvene raziskave v okviru alpinističnih himalajskih odprav v letih 1972 in 2014, izdani v zbirki GeograFF Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Prav ta je spodbudila pisca, da o vsem napiše poljudnejši geografski članek. Monografija obsega vrsto razprav, od geologije, geomorfologije, glaciologije, botanike, zoologije do fitogeografije in celo medicinskih raziskav.

Slika 5: Med barantanjem o znesku za plačilo je v roki plastenka, ki je bila takrat plačilno sredstvo (foto: Jurij Kunaver).

Septembra 2023 jo je izdal Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, s svojimi prispevki pa smo sodelovali nekateri udeleženci dveh odprav, že omenjene iz leta 1972 (Grošelj 2023; Kunaver 2023), in manjše alpinistične odprave iz leta 2014 z Ireno Mrak na čelu (Mrak, Kunaver in Goslar 2023; Novak 2023).

Ob petdesetletnici 4. JAHŌ (2022) je bila priložnost za objavo nekaterih raziskav, ki so na to v rokopisu čakale več desetletij. Pa tudi za objavo nekaterih novejših dognanj, tako z odprave leta 2014, kakor tudi za pregled novejših geoloških spoznanj. O tem vemo še najmanj. S tem smo slovenskemu bralcu želeli čim bolj približati redkeje obiskan in težje dostopen teren jugovzhodno od Mt. Everesta, na desnem bregu Aruna, z uradnim imenom okrožje Sankhuwasabha. To je neposredno jugovzhodno sosedsvo pokrajine Khumbu oziroma Solokhumbu južno od Mt. Everesta, najbolj

znane in najbolj obiskane himalajske gorske pokrajine. Podobnosti in razlike med njima so velike, od tod številne primerjave.

Odločitev za monografijo in tudi za ta članek pomeni nekakšno vračanje v preteklost, pomeni tudi priložnost za obujanje spominov na nekdanje stanje, ki ga v marsičem ni več. Priložnost za primerjave med nekoč in danes, za vrednotenje, kaj je boljše in kaj slabše. Seganje v preteklost povzroči povečano zanimanje za danes. Tako se je izkazalo, da bi cela vrsta stvari, ki so danes v vzhodnem Nepal in v Dolini Baruna že nekaj časa stvarnost, ostala ne samo nam, enkratnim obiskovalcem, ampak tudi širšemu krogu ljudi povsem neznana. Med njimi še posebej povečanje zanimanja za trekinge vse do podnožja Makaluja, za romanja do svetih krajev in izjemen ekološki pritisk nabiralcev čudodelne in drage zdravilne gobe *jartsa gumbu* na določen višinski gorski pas.

Kako sta pokrajina in življenje na nepalskem podeželju izgledala nekoč in kako izgledata danes

Kako je bila pokrajina videti pred nekaj desetletji in kako so takrat živeli domačini, sodobnik sploh ne ve in si ne more predstavljati, če mu tega ne pove nekdo, ki je vse to imel priložnost nekdanj videti in spoznati. Zato sta lahko oba prispevka, kot že omenjeno, najprimernejša pot za spoznavanje, kaj naredijo čas in procesi v naravi ter družbi. Kakšne so posledice vpliva človeka, ki s svojimi ambicijami ne da miru niti na najbolj oddaljenih, najtežje dostopnih in posebnega varstva vrednih območjih. Velik del posledic lahko opredelimo kot v glavnem pozitivne, saj se je močno izboljšala kakovost in varnost poti, intenzivno se gradijo ceste, mostovi, zgradili so mnoge, čeprav skromne nove stavbe kot gostišča in prenočišča za mimoidoče, povečala se je kupna moč in sploh standard prebivalstva, k čemur lahko štejemo povezanost z mobilnimi telefoni. A primerjava s sosednjo Indijo, z mnogo razvitejšimi azijskim državami ali z Evropo še vedno ni mogoča.

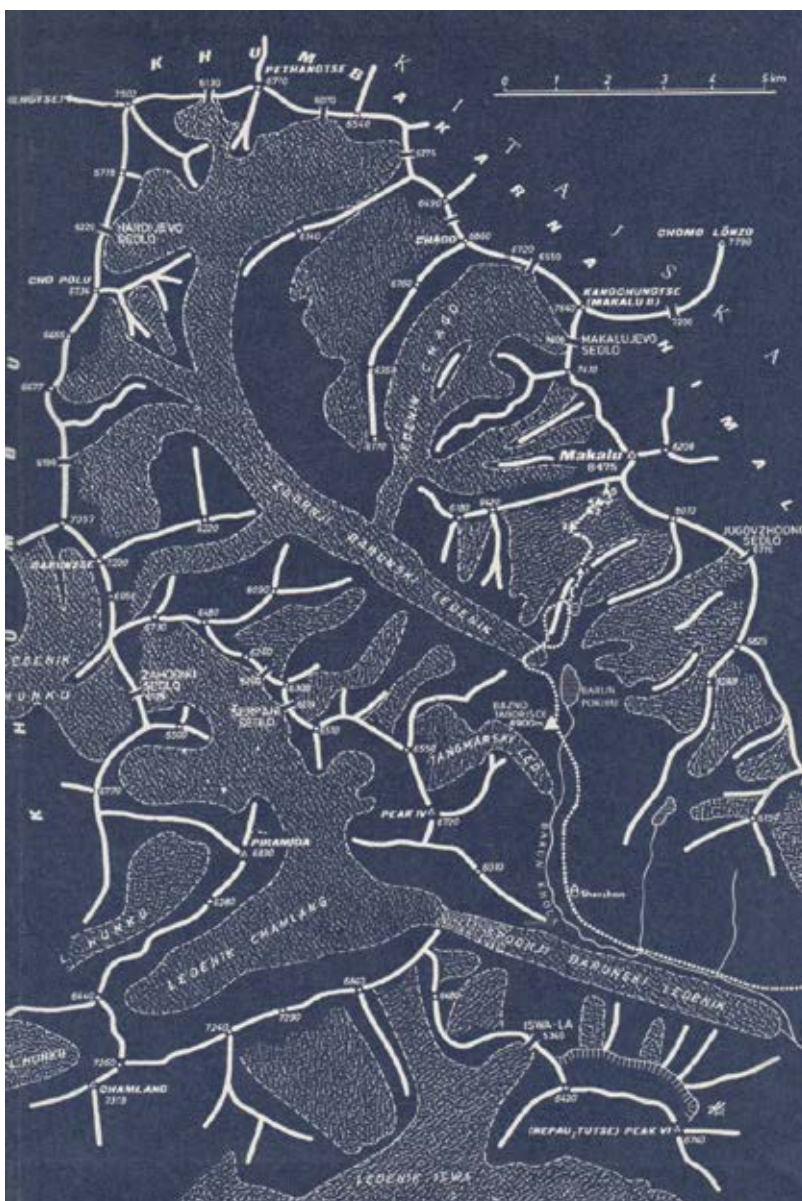
Velik del nepalskega podeželja še naprej ostaja precej nerazvit in siromašen, še zlasti, če je oddaljen od večjih mest ali naravnih znamenitosti. Trdijo, da je k zaostalosti podeželja veliko prispevala tudi »kulturna revolucija« nepalskih maoistov, ki je povzročila državljansko vojno (1996–2005) s kaosom in uničenjem. Zato od tam tolikšen odliv prebivalstva, zlasti selitev mlade nepalske delovne sile v tujino. Leta 1972 smo med potjo še

zlahka zamenjevali ničvredne plastenke za vrednejše nepalske predmete. Za shranjevanje vode so domačini namreč takrat poznali samo lesene stružene posode.

Za varovanje in ohranitev prvobitnega okolja je nesprejemljivo kopičenje odpadkov ob trekinških poteh.

Zaradi oskrbe pohodnikov sekajo vse več drevoja, ki ga je na videz v obilju. Strokovnjaki pa opozarjajo na zmanjševanje gozdnih zemljišč in to celo na strogo zavarovanem območju narodnega parka Makalu Barun. Opozorila o negativnih vplivih so vse glasnejša zlasti v sosednjem Khumbuju južno od Mt. Everesta, zaradi

Slika 6: Zemljevid poti odprave na območju Doline Baruna (vir: Kunaver 1974).

močno povečanega obiskovanja in prestižnega vzpenjanja na najvišji vrh sveta. Prizadevanja za varstvo okolja so zaznavna tudi na ožjem območju Makaluja oziroma Doline Baruna, za kar imajo največ zaslug ameriški ekologi, med njim že omenjeni geograf in gorski ekolog Alton C. Bayers. Ta že desetletja sistematično opazuje in opozarja na nevarnosti, ki prežijo barunskemu ekološkemu sistemu. Je tudi eden najzaslužnejših za ustanovitev narodnega parka Makalu Barun. To območje skupaj s sosednjimi dolinami po številu rastlinskih pa tudi živalskih vrst spada med najbogatejša na svetu. Je enkratni primer pokrajine, v kateri se lahko iz tropskega bioklimatskega pasu prek vmesnih treh pasov povzpneš do alpskega in nivalno-ledeniškega pasu.

Geografska in hidrološka orientacija – Dolina Aruna, najbolj globoka erozijska zajeda na Zemlji

Reka Barun (Barun Khola) je desni pritok Aruna (Arun Khola), ta pa je del rečnega sistema Sapt Kosi – Sedmerorečja v vzhodnem Nepal. Ta rečni sistem sestavljajo reke Sunkosi, Indravati, Tamba Kosi, Bote Kosi, Dud Kosi, Arun in Tamur. Reka Arun je v vzhodnem delu Nepala največja himalajska reka, ki ima od tam, kjer prečka glavni himalajski greben, izrazito severno-južno smer. Severno od tod zbira vode z obsežnega ozemlja v Tibetu, vzhodno in zahodno od mejne točke, tudi iz severnih delov Mahalangur Himala, kar je enako širšemu območju masiva Mt. Everesta. Obravnavano območje je del vzhodnega nepalskega okrožja Sankhuwasabha.

Slika 7: Porečje reke Arun na tibetanski in nepalski strani.

Dolina Barun Khole ali reke Barun naj bi bila od začetka Zgornjega Barunskega ledenika pod Pethangtsejem (6735 m) do sotočja z Arunom na nadmorski višini 1120 m dolga okrog 55 kilometrov. Takšno dolžino potrjujejo tudi Googlovi digitalni zemljevidi. V dolini razlikujemo

najprej spodnji, neprehodni in najnižji del (17 km), ki sega od sotočja z Arunom do Mombuka (3300 m). Sledita srednji in zgornji del (Upper Barun Valley) v dolžini 20 km, ki segata od Mombuka do baznega tabora pod Makalujem. Tam reka, bolje rečica Barun, izvira iz ledeniškega jezera

Slika 8: Mani, kamnita plošča z vklesanimi budističnimi izreki (foto: Jurij Kunaver).

Slika 9: Lama, laični budistični svečenik s tanko, sveto budistično podobo na poslikani tkanini v vasi Sedua (foto: Jurij Kunaver).

Barun Pokahri (4900 m). Najvišji del Doline Baruna nad Barun Pokhari obsega sedanji Zgornji Barunski ledenik, kar pomeni razdaljo približno 18 kilometrov (Kunaver 2023).

Dolina Aruna, najbolj globoka erozijska zajeda na Zemlji, bližnji Everest, Lhotse in Makalu pa se nasprotno dvigajo

Dolina Baruna poteka od severozahoda proti jugovzhodu in je vzporedna z drugimi, nižjimi desnimi pritoki Aruna, kot so, po vrsti, Kasuva (Kasuwa) Khola, Isva (Iswa) Khola, Čojang (Choyang) Khola, Soyang Khola in Irkhua Khola (po zemljevidu v knjigi Makalu 1974). Taka usmeritev dolin in voda je za to območje Nizke Himalaje značilna in je očitno izraz normalnega drevesastega razvoja srednjega Arunovega rečnega omrežja. Arun sam poteka v osi velike, proti severu upognjene arunske antiklinale, ki pa je na severnem obrobju še naprej upognjena

proti severozahodu. Od Mombuka (3300 m) do sotočja z Arunom je višinska razlika rečnega toka Baruna 2180 m, kar pomeni izjemno velik strmec 132 ‰.

Zato območje med Makalujem in izlivom Baruna v Arun velja za tisti predel na Zemlji, kjer obstajajo največje relativne višinske razlike na kratki razdalji. Relativna višinska razlika med vrhom Makaluja (8485 m) in

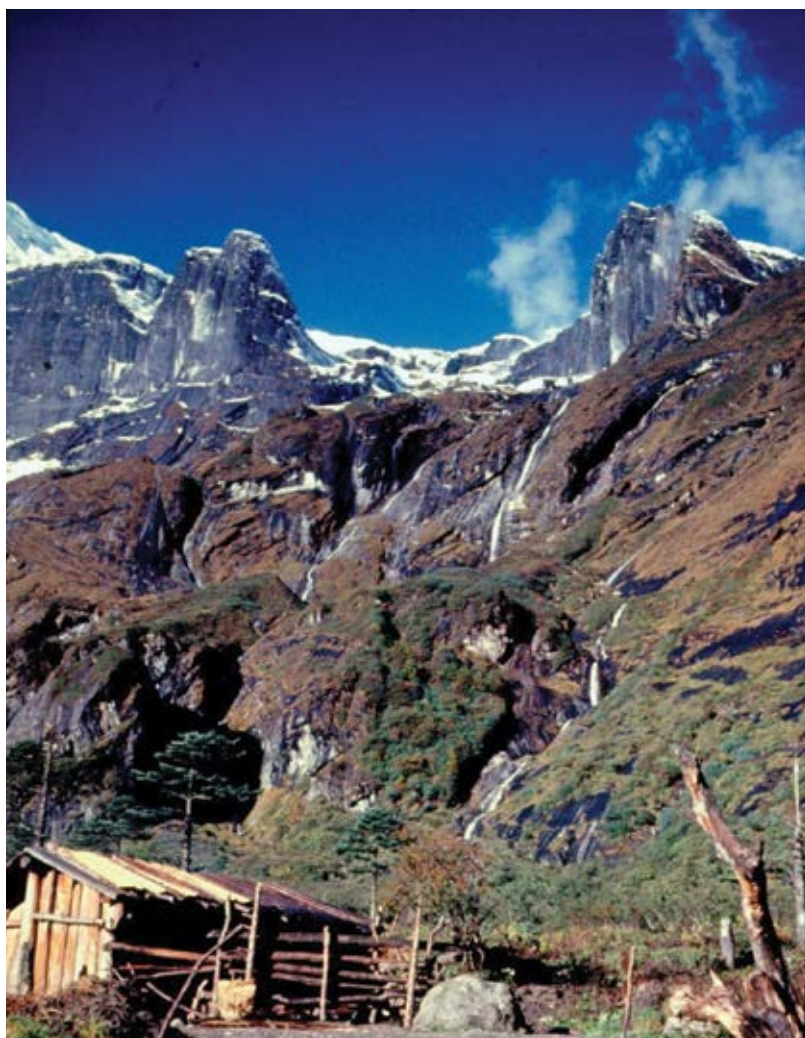
35 km oddaljeno Barunovo lokalno erozijsko bazo, to je Arunom, je kar 7361 m. Ta pojav je povzročila izredno globoka vrezanost Aruna prečno na greben Visoke Himalaje in to v sosledstvu najvišjih vrhov na Zemlji. Na to so postali pozorni že v zgodnjem obdobju raziskovanja Himalaje. Tudi v zadnjem času niso redki poizkusi povezati omenjeno dejstvo z območjem najvišjih vrhov na svetu, ki učinkom podpiranja indijske litosferske plošče dodaja še lokalno močnejše dviganje. Skupina raziskovalcev iz Londonskega univerzitetnega kolidža (UCL) in kitajskega Inštituta za geoznanosti je v reviji Geoscience Nature objavila teorijo o nadpovprečnem dviganju Mt. Everesta ter bližnjih vrhov Lhotseja in Makaluja zaradi izostatičnega izravnovanja, kot posledice izjemno močne erozije in razbremenjevanja Zemljine skorje v porečju srednjega Aruna (Xu s sodelavci 2024). Mt. Everest naj bi se letno dvigal za kar 2 mm! Odkrili so tudi, da se je v Tibetu Arunovo porečje pred 89.000 leti s piraterijo precej povečalo in v tem vidijo razlog za še povečano erozijo.

Slika 10: Iz blata rešena starejša molilna zastavica iz srednjega dela Doline Baruna (foto: Jurij Kunaver).

Arun je skoraj zagotovo že od vsega začetka tekkel prečno na himalajsko gorsko verigo, ko je bil relief še nizek. Njegova globoka soteska je posledica globinske erozije v podlagi, ki se že od mlajših geoloških dob izostatično epirogenetsko dviga. V podlago se je začel vrezovati v trenutku, ko se je začelo navpično tektonsko dvigovanje Himalaje. Sedanje globoke soteske so torej plod dolgotrajnega kombiniranega procesa erozije in tektonskega dviganja. Dolina Aruna je eden najbolj klasičnih primerov prodorne ali antecedentne doline. V zgornjem toku, v Tibetu severno od glavne himalajske verige je njen podolžni prerez položen. Smer vodnih tokov je bodisi z zahoda bodisi z vzhoda, vsa hidrografska mreža pa ima izrazito široko, pahljačasto obliko. Ob prehodu prek Himalaje se pritoki obrnejo proti jugu in se združijo v eno samo reko, v Arun. Strmec reke se poveča do te mere, da dobi podolžni prerez vbočeno obliko. Na območju mosta pri Numu se strmec najprej hitro, nato pa postopoma zmanjšuje.

Ob pogledu na hidrogrfski in reliefni zemljevid desnega brega srednjega toka Aruna, kar je enako območju že omenjene največje vrezanosti te reke, pade v oči značilen pahljačasti razpored že omenjenih dolin, ki odmakajo masive Makaluja in Čamlanga. Od severa proti jugu se njihova smer spreminja od jugovzhodne do jugozahodne. Ena bolj izstopajočih lastnosti je odsotnost stranskih dolin in pritokov. Taka je v prvi vrsti Dolina Baruna, ki je najdaljša od vseh in ima začetek na ledeniškem območju Makaluja. Podobna ji je

Slika 11: Strma pobočja nad planino Nee, po katerih vodi strma, izpostavljena romarska pot do svetih spodmolov Shiva dhara in Parbati (foto: Jurij Kunaver).

sosednja Dolina Saldima Khola severovzhodno od nje, ki je edini levi pritok Barun Khole, še bolj pa Dolina Iswa Khole, ki je vrezana komaj pet kilometrov vstran, jugozahodno od nje in je na daljši razdalji povsem vzporedna z Dolino Baruna. Sotočje z Arunom ima nižje, na 750 metrih nadmorske višine. Povprečna medsebojna oddaljenost teh dolin je med pet in deset kilometrov, kar velja tudi za naslednjo, četrto, še nižje ležečo Dolino Apsuva Khola.

Širše območje Doline Baruna jugovzhodno od Makaluja kot naselitveni, gospodarski ter mistični prostor, nekoč in danes: pomen v budistični kulturi in religiji

Za najvišji gorski svet nad Dolino Baruna, med Makalujem in Mt. Everestom, bi si v teoriji, v sanjah ali iluziji lahko naivno mislili in predstavljali, da bi moral ostati nedotakljiv. Že zaradi njegove vloge in pomena v nepalski mitologiji! In vendar, človeška

noga nima obstanka, ne pozna omejitve in skuša vstopiti v vsak, še tako skrit, še tako oddaljen in še tako težko dosegljiv kotiček. Človek je v Dolino Baruna najbrž vstopil že pred nekaj stoletji. Budisti so v himalajskih vrhovih že v najzgodnejših obdobjih videli domovanja božanstev. Ime Makalu je sestavljena iz besed *maha* in *kala* v pomenu »Velika črna boginja«. V Dolini Baruna so bili domačini prisotni že občutno pred alpinisti, saj so tam zgrajena budistična znamenja. Alton C. Byers piše, da so romarji v Dolino Baruna vstopili že v 14. stoletju, medtem ko se je planinska paša začela v 17. stoletju z naseljevanjem Šerp iz sosednjega Solokhumbuja (Byers 2014a).

V tem delu Nepala nismo videli stup, budističnih spomenikov (simbola Bude in budizma), ki so značilne le za mesta, samo čortene in manjše manije in morda kakšno gompo. Čorteni so navadno nizke štirioglate kamnite

zgradbe, obdane s kamnitimi ploščami z vklesanimi budističnimi molitvami. Mimo njih je treba vedno po levi strani. Podobno je pri manijih, ki so največkrat navpično postavljene kamnite plošče s svetimi napisi, naslonjene na primerno podlago. Gompe so manjša podeželska budistična svetišča, budistični oltarji, ali pa budistični samostani. Slednji so v Khumbuju zelo pogosti, v srednjem porečju Aruna pa redki ali jih sploh ni.

Na jesenski odpravi leta 1972 v Dolini Baruna nismo srečali niti enega budističnega romarja. Prizadevanje, da bi pridobili vsaj osnovne podatke o približnem obsegu in organizaciji sedanjih romanj, ni bilo uspešno. Menda je višek romarskih pohodov ob avgustovski polni luni. Leta 1972 ob poti še ni bilo nobene čajnice ali prenočišča vse od Aruna naprej, še manj v Dolini Baruna. V vasi Sedua z botijskim prebivalstvom, največjem naselju ob naši poti, visoko nad desnim bregom

Aruna, smo naleteli na budistične menihe ali lame, ki so nam pokazali budistične molilne pripomočke in simbole. V zameno za praktične predmete ali denar so jih bili pripravljeni tudi izročiti. Seduo bi bilo mogoče zato nestrokovno označiti kot lokalno budistično religiozno središče najnižje ravni. Od tu najbrž izvira skrb za budistična znamenja ob poti vse do vznožja Makaluja. Tamkajšnji ljudje so že zgodaj iskali dodatne možnosti za preživetje in pri tem našli pot do pašnikov na dnu Doline Baruna. Tem in poznejšim domačim obiskovalcem Doline Baruna lahko pripišemo tudi avtorstvo zemljepisnih imen, ki jih zdaj uporabljamo za te kraje.

Na vrvicah izobešene oziroma na tleh ležeče molilne zastavice, smo videli ob poti med planinama Yangle Kharka in Nee (Nghee) Kharka na dnu Doline Baruna, na nadmorski višini od 3300 do 3600 m. Tam je sedaj izhodišče za vzpon do dveh svetih spodmolov. Sam sem ob tem razmišljal, ali smem vsaj eno zastavico vzeti s seboj za spomin, čeprav gre za sveti predmet. Takrat so bile zastavice le črno bele in ne barvaste, kakršne so dandanes. Na zastavicah in omenjenih kamnitih ploščah je največkrat izpisana najpogostejša budistična molitev Om mani padme hum, ki ima globlji pomen. V poenostavljenem prevodu pomeni hvala oziroma hvalnica dragulju v lotosovem svetu. Po večkrat citirani razlagi 14. dalajlame te besede pomenijo: »*da z vajo, ki je nedeljiva povezava načina in modrosti, lahko svoje nečisto telo, govor in mišljenje pretvoriš v čisto, vzvišeno telo, govor in mišljenje Bude*«. Dandanes barvaste zastavice v Dolini Baruna

Slika 12: Velika odprtina spodmola Shiwa dhara 600 m nad dnem doline, eden od dveh najbolj zaželenih romarskih ciljev v Dolini Baruna (foto: Tomaž Goslar).

krasijo vsako stavbo ali skupino stavb in sporočajo, da to ni le območje alpinizma in vzponov na vrhove, ampak predvsem svet čaščenja narave ter vseprisotnih budističnih božanstev. Zdaj je to sicer v veliki meri povezano s sodobno komercializacijo, ki spretno izkorišča verska čustva.

Budisti kljub temu še naprej nespremenjeno častijo himalajske gore. Z Dolino Baruna je na primer tesno povezano verovanje v obstoj tako imenovanega beyula oziroma beyulov. Po prepričanju šole tibetanskega budizma so to skrite doline, ki pogosto obsegajo na stotine kvadratnih kilometrov, ki jih je legendarni indijski budistični mislec Padmasambhava (tudi Guru Rimpoche iz 8. stoletja), ki je tantrični budizem prinesel v Tibet in tam ustanovil prvi samostan, blagoslovil kot zatočišča. Njihove lokacije so bile shranjene na zvitkih (lamyig ali neyig), skritih pod skalami ter znotraj jam, samostanov in stup. So kraji, kjer se prekrivata fizični in duhovni svet, učinkovitost tantrične prakse pa se poveča z več dimenzijami zaznave. Padmasambhava je določil božanstva za zaščito beyula. Zaščitne sile se kažejo kot snežne nevihte, megle in snežni leopardi. Budistična besedila sporočajo, da se beyul odkrije, ko se planet približuje uničenju in svet postane preveč pokvarjen za duhovno prakso. Opisujejo doline, ki spominjajo na raj, v katerega se pride le z ogromno muko. Nekaj takega naj bi bila tudi Dolina Baruna. Šerpe naj bi beyul – zatočišče odkrili tudi v Solukhumbuju, ko so v 15. in 16. stoletju zapustili Tibet, da bi ubežali verskemu preganjanju.

Slika 13: Od ledenika okroglasto obrušena pobočja Amabuchung, za pripadnike plemena Rai simbol plodnosti (foto: Jurij Kunaver).

V zvezi s pojmom beyula pogosto citirajo nemškega antropologa Johanna Reinharda (Reinhard 1978), ki je napisal obsežno razpravo o beyulu Kembalung, skriti dolini (hidden valley) s svetiščem v neki jami ob bregovih reke Choyang Khola. Alton C. Byers v razpravi o dolini Hinku, kot eden redkih bolj konkretno navaja, da bi to lahko bilo skrivnostno svetišče v zgornjem delu omenjene doline, pod nekim spodmolom. Dolina Hinku je naseljena dolina jugozahodno od priljubljenega cilja trekingov, Meru Peaka (6660 m). Vzhodno od njega poteka nenaseljena dolina Hongu, ki sega vse do podnožij Chamlanga, 7319 m, kar pa je že zahodno sosedje zgornje Doline Baruna (Reinhard 1978; Byers 2014b).

Spodmola Shiva dhara in Parbati, sveta cilja romarjev

Spoznanje, da je pred pol stoletja še težko dostopna Dolina Baruna v zadnjih desetletjih postala romarski hit, je bilo za pisca tega članka veliko presenečenje. Če si ne bi prizadevali za monografijo, tega spoznanja ne bi bilo. Ne bi bilo ogledovanja filmov na YouTube, ki s prikazovanjem posameznih odsekov poti do Doline Baruna, posebno pa vzponov čez gladka skalna pobočja do Shiva dhare nad planino Nee Kharka, vabijo na romanje. Podobno je s trekingi. Zdaj Dolino Baruna, menda eno najlepših na planetu, oglašajo kot vsako drugo turistično zanimivost na svetu.

Slika 14: Spodnji Barunski ledenik z ostanki ledenika v obliki »mrtvega ledu«. Na tem mestu je v zadnjih desetletjih nastalo novo ledeniško jezero (foto: Jurij Kunaver).

Cilj romanja je omenjeni vzpon do naravnih posebnosti, dveh velikih spodmolov, podobnih vhodu v jamo, okrog 600 metrov nad dnom doline. Domnevamo, da sta nastala s postopnim preperevanjem in luščenjem s podzemnimi vodami v zimskem času namočene kamnine. V visokem stropu enega od njiju izvira tanek curek vode kot manjši slap, kar je za budiste znamenje, da ta voda prihaja neposredno od budističnega božanstva. Eden od spodmolov se imenuje Shiva dhara, drugi je Parbati. V tem nenavadnem vodnem curku se nekateri pustijo zmočiti in verujejo, da jim bo to pomagalo pri premagovanju bolezni ali drugih tegob. Tam prižigajo sveče, izobešajo molilne zastavice in z molitvijo častijo bogove. Sveto vodo v plastenkah celo nosijo dneve in dneve daleč domov. Romarji verjamejo, da jim premagovanje težav na romanju, tudi če se stopnjujejo, pomaga k hitrejši izpolnitvi želja ali za razsvetlitev.

Malo naprej po dolini je zelo značilna, že od daleč vidna in od ledu obrušena okroglasta stena (Ama Bučung, tudi Amabuchung) pri planini Djak, nedaleč od planine Nee, ki je za pripadnike plemena Rai simbol plodnosti. Tudi ta kraj obiskujejo in častijo ter se priporočajo (Kunaver 2023).

Na dostopnih video posnetkih na YouTubu je mogoče videti, kako se največkrat bosi romarji do omenjenih svetih krajev vzpenjajo po strmih gladkih skalnih pobočjih s pomočjo v živo skalo zabitih kovinskih klinov. Stopinje so le plitvo vklesane v skalo, jeklenic, ki bi varovale pristopnike, ni videti veliko, prej gre za neke vrste

Slika 15: Nepozaben pogled na zgornjo Dolino Baruna z mogočnim Makalujem (8465 m) v ozadju. Spredaj je zaporedje srpastih čelnih moren Zgornjega Barunskega ledenika s konca zadnje ledene dobe ali še mlajše, kot bi jih vzel iz učbenika (foto: Jurij Kunaver).

verige. Iz turističnih propagandnih prikazov lahko sklepamo, da so romarji izjemno izpostavljeni nevarnosti padca ali zdrsa. A do podatkov o morebitnih nesrečah se ni bilo mogoče dokopati. Agenti romarska potovanja pod vodstvom vodnikov za udeležence organizirajo po sodobnih standardih. Zagotavljajo jim vso možno »udobje«, kar v nepalskih himalajskih razmerah pomeni spremstvo vodnikov, hrano in spanje v skromnih čajnicah ter nošnjo prtljage. Nekaj podobnosti s trekinci sicer je, a to je že drugo področje. Kako je z zdravstveno oskrbo za primer bolezni ali nesreče, tudi ni znano. Agenti so polni hvale lepot Doline Baruna, ni pa znano, kako romarji prenašajo težave dolgotrajne hoje ali, kako so opremljeni za obrambo pred vztrajnimi padavinami na nadmorski višini nad 2000 metrov, kjer se začnejo tako imenovani oblačni gozdovi, ali zoper monsunski dež.

Slika 16: Bazni tabor 4. JAHO v zgornji Dolini Baruna, tik pod Makalujem, na nadmorski višini približno 5000 m. Po površju sandrskega vršaja za taborom so posejane vrtačaste vdrtnine, ki so bržkone posledica topljenja mrtvega ledu (foto: Jurij Kunaver).

O nadležnih pijavkah, ki prežijo na mimoidoča človeška telesa, turistični oglasi modro molčijo. Sklepamo, da se je nekaj spremenilo tudi na tem področju, saj je o tem malo omemb. Od našega obiska pred pol stoletja se je močno izboljšala kakovost poti, ki so pogostejše tlakovane s ploščami iz gnajsa. Postale so tudi širše in je zato zaradi večje oddaljenosti od grmovja ali drevesnih vej manj možnosti, da bi se pijavke spuščale na mimoidoča toplokrvna telesa. Zagotovo je sedaj veliko več preparatov za njihovo odganjanje, ki jih leta 1972 še ni bilo. Nismo vedeli niti za slano vodo, ki bi nas že takrat lahko obvarovala pred temi nadležnimi »ljubicami«. Pijavke so najraje zlezle med prste na

nogah. V zadnjem delu pohoda smo zato vsak večer ožemali preznajene in okrvavljene, neredko tudi premočene nogavice. Neprijetno izkušnjo z njimi sem imel kar štirinajst dni po prihodu v bazo, ko sem sredi noči pijavko moral izvleči celo iz ustne votline. V knjigi Makalu (Kunaver Aleš 1974) je o tej nadlogi veliko napisanega.

Kako romarji prenašajo velike višine in, ali so sploh vajeni hoditi po gorskih poteh, saj večinoma prihajajo iz nepalskih ali indijskih nižin? Pomemben je podatek, ki pa ga ni bilo mogoče preveriti, da gre pri romanjih za enkratni dogodek v letu, ko je glavni praznik Shiva dhare na avgustovsko polno luno. Koliko romarjev se takrat

zbere v Dolini Baruna, tudi ni znano. Ta čas najbrž ni bil izbran naključno, saj je monsunsko deževje lahko resna ovira za potovanja.

Iz nekega nepodpisanega poročila o potovanju do baznega tabora pod Makalujem, objavljenega na spletu leta 2014, povzemamo, da je poročevalec potoval v prvem tednu avgusta, ko je južno Azijo prizadel eden od tropskih ciklonov. Ne samo, da so bile gore okrog Makaluja ves čas na gosto zakrite z oblaki, ampak je v baznem taboru zapadlo toliko snega, da je bilo onemogočeno vsako gibanje, tudi vračanje po Dolini Baruna. Ko je poročevalec stal nekje blizu sedla Shipton La (4200 m), na pragu Doline Baruna,

je bil priča pristanka reševalnega helikopterja, ki je izpod Makaluja pripeljal prve rešene osebe. Tudi zase je ugotovil, da mu kljub vložnemu denarju in potrošenemu času preostane samo še vrnitev v nižje ležeče kraje.

Na območju vzhodnega Nepala oziroma Makaluja se obdobje monsunskega deževja, v katerem pade več kot 70 % letnih padavin, začne junija, prej kot v zahodnem Nepal. Traja do poznega septembra. Pod Makalu oziroma v Dolino Baruna in vasi ob poti so še desetletja po naši odpravi hodili peš in to vse od letališča v Tumlingtarju (400 m). Zdaj lahko potniki z majavim avtobusom ali z motorjem hitro dosežejo najprej največji kraj

Khandbari (1000 m), od tam pa Numa na nadmorski višini 1400 m. Tam je konec slabe ceste, zato se potovanje nadaljuje po pešpoti s spustom do reke Arun (630 m), kjer je znameniti most.

Tako kot mi leta 1972 morajo tudi romarji od Numa dalje še vedno opraviti isto pot. Od Sedue (približno 2000 m) dalje je treba premagati najprej okrog 3600 m visoko sedlo Kongma La, nato pa še sedlo Shipton La na nadmorski višini 4200 m in se nato spustiti do dna Doline Baruna, na okrog 3300 m. Romarjem ostane še nekaj kilometrov hoje do 3600 m visoke planine Yangle (Yangle Kharka), izhodišča do obeh svetih spodmolov.

Na planini so prenočišča in čajnica.

Nadmorska višina nad 3000 oziroma 3500 metrov nekaterim že povzroča težave. Leta 1972 smo se na poti do sedla Shipton La, še v gozdu na višini 3600 m, sredi noči prebudili zaradi pospešenega dihanja, ker je vsem trem osebam v šotoru začelo primanjkovati zraka. Problem pa ni bil toliko posledica nadmorske višine, ampak dežja v pasu oblačnih gozdov, ker smo šotor morali pokriti s plastično folijo. Sledilo je kritično zmanjšanje dotoka svežega zraka. Najbrž tudi romarji in udeleženci trekingov niso neobčutljivi na te pojave.

Se nadaljuje!

Literatura in viri

1. Byers, A. C. 2014a: Contemporary Human Impacts on Subalpine and Alpine Ecosystems of the Hinku Valley, Makalu-Barun National Park and Buffer Zone, Nepal. Himalaya 33-1.
2. Byers, A. C. 2014b: Conservation and Restoration of Alpine Ecosystems in the Upper Barun Valley, Makalu-Barun National Park, Nepal.
3. Cronin, E. W. Jr. 1979: *The Arun: A Natural History of the World's Deepest Valley*. Boston.
4. Grošelj, V. 2023: Alpinistična zgodovina Makaluja. Dolina Baruna pod Makalujem: znanstvene raziskave v okviru alpinističnih himalajskih odprav leta 1972 in 2014. Ljubljana.
5. Kunaver, A. 1974: Makalu. Ljubljana.
6. Kunaver, J. 1974a: Če geograf potuje. Makalu. Ljubljana.
7. Kunaver, J. 1974b: S kladivom in kompasom po dolini Baruna. Makalu. Ljubljana.
8. Kunaver, J. 1975: O geološkem razvoju nepalske Himalaje. Proteus 37-5.
9. Kunaver, J. 1976: Geografija nepalskih pokrajin. Geografski obzornik 23-1/2.
10. Kunaver, J. 2023: Pregled geomorfološkega raziskovanja zgornjega dela doline Baruna pod Makalujem, s poudarkom na letu 1972. Dolina Baruna pod Makalujem: znanstvene raziskave v okviru alpinističnih himalajskih odprav leta 1972 in 2014. Ljubljana.
11. Mrak, I., Kunaver, J., Goslar, T. 2023: Spremljanje sprememb obsega ledenikov na širšem območju Himalaje: primer preučevanja južnega ostenja Makaluja (8481 m) s pomočjo slikovnega gradiva iz leta 1972 in 2014. Dolina Baruna pod Makalujem: znanstvene raziskave v okviru alpinističnih himalajskih odprav leta 1972 in 2014. Ljubljana.
12. Novak, M. 2023: Geološke značilnosti Nepalske Himalaje s poudarkom na dolini Baruna pod Makalujem. Dolina Baruna pod Makalujem: znanstvene raziskave v okviru alpinističnih himalajskih odprav leta 1972 in 2014. Ljubljana.
13. Reinhard, J. 1978: Khembarung: The Hidden Valley. *Kailash. A Journal of Himalayan Studies* 6-1.
14. Xu, H., Jin-Gen, D., Smith A. G. G., Shi-Ying, X., Bo-Rong, L., Cheng-Shan, W., Fox, M. 2024: Recent uplift of Chomolungma enhanced by river drainage piracy. Nature Geoscience 17.